

В. Д. Воднік, кандидат філософських наук, доцент

ПРОБЛЕМИ ПРОФІЛАКТИКИ БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ ДІТЕЙ В УМОВАХ ПОБУДОВИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Розкрито поняття «безпритульність»; проаналізовано причини, негативні наслідки безпритульності, сучасний стан цієї проблеми; зроблено висновок, що проблеми дитячої безпритульності є віддзеркаленням політико-економічних та соціально-культурних суперечностей перехідного етапу розвитку українського суспільства; запропоновано шляхи її профілактики в умовах побудови громадянського суспільства в Україні.

Ключові слова: дитина, права дитини, безпритульність, профілактика безпритульності, сім'я, громадянське суспільство.

Актуальність та стан наукового розроблення проблеми. Кожна дитина є маленькою особистістю, захист і турбота про яку – найперший обов'язок сім'ї, держави, суспільства. Тобто кожна конкретна дитина з усіма її проблемами, вадами, мріями повинна залишатись пріоритетом у повсякденній діяльності як сім'ї, так і держави, суспільства. Україна як член міжнародного співтовариства бере участь у діяльності зі створення сприятливого для дітей середовища, в якому гідний розвиток і захист їх прав забезпечується з дотриманням принципів демократії, рівності, миру, соціальної справедливості з урахуванням моральних засад та традиційних цінностей українського суспільства, спрямованих на зміцнення сім'ї та морального здоров'я дітей в Україні [1].

Можливим шляхом досягнення цього є побудова громадянського суспільства, цілями якого є: 1) формування громадянської позиції кожної конкретної людини; 2) побудова гідного суспільства на всіх рівнях життєдіяльності індивіда (держава, сім'я, школа); 3) відчуття європейської спільноти і водночас збереження національних особливостей; 4) забезпечення всіх громадян реальним правом отримувати знання і навички, необхідні для повноцінного життя і діяльності у громадянському суспільстві [2, с. 141].

Динамізм соціальних процесів у період побудови громадянського суспільства в Україні, кризова ситуація в багатьох сферах громадського життя неминує призводять до збільшення девіацій, що виявляються в поведінкових формах, які відхиляються від соціальних норм. Поряд із зростанням позитивних (політична активність населення, економічна заповзятливість, наукова

і художня творчість) підсилюються девіації негативні – насильницька і корислива злочинність, алкоголізація і наркотизація населення, підліткова делінквентність, проституція, аморальність. Найсерйознішою проблемою у сфері прав дитини є дитяча безпритульність, оскільки економічні, соціальні, екологічні та інші проблеми торкнулися насамперед найбільш соціально незахищеної категорії населення – дітей.

Вивчення природи, причин, наслідків, тенденцій цього соціального явища має як наукове, так і практичне значення. Воно повинно бути основою для удосконалювання соціальних відносин і інститутів громадянського суспільства, соціальних норм і практики їх застосування, для зміцнення системи соціального контролю, послідовної реалізації заходів морального і правового виховання, соціальної профілактики і відповідальності. Усі вони спрямовані на те, щоб забезпечити максимальний захист особистості, задоволення інтересів громадян, демократизацію і гуманізацію нашого суспільства. Сучасний стан дитячої безпритульності в Україні дає підстави стверджувати, що державі не вдається вживати ефективних заходів щодо попередження цього негативного явища, вона й досі ще не створила відповідних управлінських механізмів протидії йому. В умовах несприятливої економічної ситуації, кризи інституту сім'ї, особливого значення набувають превентивні заходи держави щодо соціального сирітства, дитячої безпритульності та бездоглядності.

У країні вже давно існує нагальна потреба розробки дієвої стратегії у галузі профілактики негативних соціальних відхилень, зокрема безпритульності, з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду.

Проблеми безпритульності привертають увагу багатьох науковців. Їх аналізом і висвітленням займалися О. Антонова-Турченко, С. Бадора, В. Виногорова-Бондаренко, Л. Волинець, І. Горобець, А. Гернет, І. Дубровіна, А. Зінченко, Б. Кобзарь, Н. Комарова, С. Кононенко, Н. Максимова, Т. Шатохіна та ін.

Теоретико-методичні та науково-практичні основи соціальної профілактики були закладені у дослідженнях вітчизняних педагогів (О. Безпалько, Т. Журавель, А. Капської, В. Оржеховської, І. Пінчук, О. Пилипенко, В. Пономаренко), психологів (Л. Бутузова, Ю. Калашникова, Н. Сироти), медиків (Б. Ворник, І. Ільїнської, В. Покровського, О. Пурік, А. Щербинської та ін.), соціологів (О. Артюх, О. Балакіревої, М. Варбан). Дослідженню особливостей правового статусу безпритульних присвячені роботи А. Зінченко, О. Карпенко, О. Яременко. Функціонування соціально-реабілітаційних установ і притулків простежується такими вченими, як С. Бадора, С. Коношенко, С. Книш та ін.

У межах науки «Державного управління» поняття «профілактика» досліджували вітчизняні вчені Ю. Битяк, В. Москаленко, Н. Нижник, Я. Радиш, В. Скуратівський, І. Солоненко, І. Хожило та ін.

Дитяча безпритульність і бездоглядність є спільною соціальною проблемою держав світу. Дослідженню міжнародного досвіду вирішення цієї проблеми присвячені праці І. Горобець, І. Долі та ін.

Проте багатоаспектність явища безпритульності дітей потребує постійного наукового моніторингу з метою простеження динаміки цього явища; виявлення показників зростання або зменшення кількості безпритульних; аналіз результативності державної політики щодо реалізації реформ соціальної сфери.

Вирішення масштабних соціально-економічних, культурних, медичних, правових та інших проблем, які обумовлюють існування безпритульності в нашому суспільстві, залежить від ефективності профілактики цього соціального явища. У зв'язку з цим актуальною є проблема соціальної профілактики безпритульності в нашій країні з урахуванням світового досвіду.

Метою статті є дослідження деяких проблем, пов'язаних із безпритульними дітьми, зокрема аналізом причин, наслідків, актуальних питань соціальної профілактики цього явища в Україні.

Виклад основного матеріалу. Термін «безпритульний» з'являється у XVII ст. і пов'язаний із зародженням принципів державної політики відповідно до зубожілих верств суспільства. Наприкінці XVIII ст. цей термін набуває поширення як синонім підлітків у віці 13–16 років без постійного місця проживання [3, с. 55].

При виробленні найкращих механізмів подолання дитячої безпритульності доцільно звернутись до міжнародного досвіду та до досвіду інших країн у вирішенні цього питання. Вперше міжнародну стурбованість становищем дітей було висловлено у Женевській декларації 1923 р., спрямованій на створення умов, що забезпечують нормальний фізичний і психічний розвиток дитини, право дитини на допомогу, належне виховання, захист. Важливим документом щодо захисту дітей стала прийнята 10 грудня 1948 р. Генеральною Асамблеєю ООН Загальна декларація прав людини. У ній вперше зафіксовані основи захисту прав дітей. Свій розвиток Декларація отримала в пактах прав людини, що гарантували рівні права всім дітям і забезпечення їх основних соціальних потреб. Генеральна Асамблея ООН 20 листопада 1959 р. прийняла Декларацію прав дитини – документ, що регулює становище дитини в сучасному суспільстві. У соціальному відношенні висунуто вимоги щодо створення умов для здорової і нормальної життєдіяльності дитини, гарантування її свободи та гідності. Дитина повинна бути першою серед тих, хто одержує захист і допомогу, а також захищеною від усіх форм недбалого ставлення до неї. Центральне місце серед цих документів посідає Конвенція про права дитини, прийнята Генеральною

Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 р. і ратифікована постановою Верховної Ради Української РСР від 27 лютого 1991 р. Найбільш активно проблемами безпритульності у світі займається Міжнародний дитячий надзвичайний фонд ООН ЮНІСЕФ.

До основних законодавчих актів, що регулюють правовий аспект питання, належать: закони України «Про охорону дитинства», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей», «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», «Про Загальнодержавну програму “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року» та ін. З метою вдосконалення роботи щодо подолання безпритульності та пошуку і впровадження оптимальних правових норм була розроблена Державна Програма подолання дитячої безпритульності та бездоглядності на 2006–2010 роки.

Ці документи містять фундаментальну правову та концептуальну базу для практичної діяльності сучасних систем протидії дитячій безпритульності.

Великий тлумачний словник подає таке визначення: «безпритульний – це той, хто не має притулку» [4]. Законом України «Про охорону дитинства» встановлено: безпритульні діти – діти, які були кинуті батьками, самі залишили сім'ю чи дитячі заклади, в яких вони виховувались, і не мають постійного місця проживання [5].

За Законом України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» безпритульність – стан людини, пов'язаний з неможливістю фактично проживати/перебувати у жиллому приміщенні, на яке вона має право; безпритульні діти – діти, які були вимушені залишити або самі залишили сім'ю чи дитячі заклади, де вони виховувалися, і не мають певного місця проживання [6].

Поширення безпритульності в нашій країні обумовлює необхідність розробки та запровадження ефективних програм профілактики та подолання цього негативного суспільного явища. Однією з важливих передумов є вивчення і врахування різноманітних причин та негативних суспільних наслідків, до яких призводить поширення безпритульності.

Причини виникнення і поширення цього явища багатоаспектні. Вони мають комплексний характер, обумовлені системою правових і соціально-політичних умов функціонування держави, станом суспільної моралі, положенням інституту сім'ї у суспільстві. Українські родини на сучасному етапі виявилися практично не підготовленими до повноцінного виховання дітей та підтримання родинних зв'язків.

За даними ЮНІСЕФ загальносвітовими причинами виходу дітей на вулиці є сімейні проблеми, вживання наркотиків, правопорушення, погане ставлення до дитини.

Найпоширеніші причини дитячої безпритульності та бездоглядності:

- неспроможність багатьох сімей виховувати дітей, мотивована бідністю, безвідповідальністю батьків;
- застосування у сім'ях жорстоких форм виховання;
- недосконалість реабілітаційно-профілактичної роботи, застосованої у притулках для дітей;
- безробіття, зростання цін на товари першої необхідності, зокрема дитячі і, як результат, погіршення матеріального благополуччя значної частини населення України [3, с. 57].

До основних причин, що зумовлюють дитячу безпритульність і бездоглядність, слід віднести такі: невідповідність організації роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування з питань сім'ї та дитинства реальним потребам суспільства; неспроможність батьків утримувати дітей, що зумовлює збільшення звернень до притулків; жорстокі форми виховання дітей у сім'ях; психологічна криза стосунків батьків та дітей; неспроможність або небажання сім'ї виконувати виховні функції; перебування дітей під опікою матеріально неспроможних родичів (бабусь, дідусів); експлуатація батьками праці дітей, що призводить до послаблення будь-якої мотивації до продовження навчання; нездатність державної інтернатної системи забезпечити соціалізацію вихованців з урахуванням їх потреб та умов розвитку суспільства; низька результативність роботи органів опіки та піклування, недосконала система виявлення неблагополучних сімей [7].

Причиною виникнення та зростання безпритульності є розпад державної інфраструктури соціалізації й суспільного виховання дітей без формування нової ефективної структури соціалізації та дозвілля дітей в умовах ринкових відносин. Істотно зменшилася кількість, зросла платність та знизилася доступність для сімей дитячих дошкільних закладів, освітніх установ, будинків культури, спортивних закладів, музеїв, установ сімейного відпочинку й літнього відпочинку дітей, музичних та художніх шкіл.

Очевидні прорахунки в морально-етичному вихованні молоді, стрімке падіння авторитету сім'ї і школи. Повсюдно панує атмосфера недотримання законів, всюдозволеності, нав'язування еталонів контркультури, основними «цінностями» якої є насильство, тотальний секс, розбещеність, а головними героями – убивці, повії, гангстери, статеві збоченці. Свою частку в таку пропаганду вносять деякі засоби масової інформації.

Хоча усі причини у своєму конкретному вияві можуть бути різними, а часом і протилежними у різних суспільствах, за своєю суттю вони зводяться до об'єктивних і суб'єктивних суперечностей суспільного розвитку, які порушують взаємодію особистості із соціальним середовищем і призводять до форм поведінки індивідів (або діяльності соціальних груп), які не узгоджуються з існуючою нормативною системою.

Найбільше девіація виявляється в періоди перетворень суспільних систем, коли руйнуються старі норми, цінності, стереотипи і люди втрачають орієнтири.

Поведінка людей, що відхиляється, по-перше, існує тому, що нова соціальна система виникає не на порожньому місці, а виростає з ряду елементів попередньої, зруйнованої системи.

По-друге, процес розвитку найновішої соціальної системи звичайно нерівномірний, а це породжує диспропорції у співвідношенні деяких її елементів та призводить до відставання деяких з них та до тих чи інших дефектів функціонування.

По-третє, може спостерігатися неповна адаптація системи, що розвивається, до зовнішніх і внутрішніх умов її існування.

Інакше кажучи, соціальний, культурний, технічний розвиток може часом не встигати за суспільними, духовними або економічними потребами, що нещодавно виникли. Усе це у сукупності й служить конкретним джерелом різних негативних явищ, у тому числі і безпритульності неповнолітніх.

Вона належить до явищ соціальної патології, наслідки якої дисфункціональні, завдають шкоди суспільству та особистості. Поширення дитячої бездоглядності і безпритульності, що відбувається, зокрема, через зменшення кількості позашкільних гуртків і секцій, призводить до збільшення кількості правопорушень, вчинених неповнолітніми та за їх участю, випадків їх втягнення у злочинну діяльність.

Дитяча безпритульність призводить також до зростання інших загрозливих явищ: збільшення ВІЛ-інфікованих, алкоголізм, тютюнова залежність серед підлітків та молоді, туберкульоз, інші інфекційні захворювання. На жаль, в Україні відсутня офіційна статистика розповсюдження хвороб серед безпритульних дітей. На сьогодні маємо лише результати окремих досліджень, які проводилися силами ЮНІСЕФ та Червоного Хреста [3, с. 58].

На тлі негативної демографічної ситуації дитяча безпритульність розглядається дослідниками, зокрема, В. М. Оржеховською, Є. Виноградовою-Бондаренко, Є. О. Гайдар [8], як показники стану національної безпеки України. Поширення зазначених соціальних явищ містить у собі очевидну загрозу нормальному розвитку держави, оскільки сприяє зростанню злочинності,

наркоманії, знижує продуктивність праці, підриває моральні підвалини суспільства. Безпритульність дітей є загрозою майбутньому країни, тому що перспективи розвитку держави безпосередньо залежать від фізичного здоров'я, морального виховання й відтворення підростаючого покоління.

Небезпека безпритульності полягає в тому, що вона сприяє формуванню особистості, не пристосованої до нормального громадського життя на основі властивих суспільству цінностей, норм і форм поведінки. Залишаючись на самоті, виживаючи за рахунок коштів, отриманих, як правило, незаконним шляхом, значна частина молодого покоління буде вважати нормою й способом життя скоєння злочинів, що негативно відіб'ється на всьому суспільстві. Перебування підлітка тривалий час у безпритульному й кримінальному середовищі фактично визначає його життєвий шлях.

Існування протягом тривалого часу великої кількості безпритульних неповнолітніх стає чинником, що негативно впливає і на етичний розвиток суспільства: люди звикають до голодних, обірваних дітей, намагаються їх не помічати, знаходять способи виправдати свою бездіяльність або заспокоюють себе дрібним подаянням.

Зміцнення демократичних інститутів, побудова громадянського суспільства неможливі без зменшення негативних впливів соціальних відхилень. Усе зазначене зумовлює необхідність формування принципово нових підходів до розв'язання проблем у сфері профілактики безпритульності і бездоглядності дітей.

Згідно із Законом України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» профілактика бездомності та безпритульності – це система заходів, спрямованих на усунення правових, соціальних та інших причин виникнення бездомності та безпритульності, запобігання їм, у тому числі заходів щодо зниження ризику втрати людьми прав на жилі приміщення і запобігання втраті цих прав, і на попередження виникнення негативних суспільних наслідків, пов'язаних з відсутністю в людей житла [6].

Заходи профілактики соціальних відхилень, у тому числі і безпритульності, повинні охоплювати життєдіяльність особи у всіх основних сферах суспільства: економічній, політичній, духовній.

Загальними вимогами при плануванні профілактичних заходів є такі:

– обґрунтованість – включення заходів, що базуються на об'єктивно оціненій інформації;

– повнота – охоплення профілактичними заходами всіх сфер життєдіяльності громадян з урахуванням їх особистості;

– конкретність – формулювання заходів на підставі характеристики громадянина, застосування індивідуальних форм і методів профілактичної

і виховної роботи з точним зазначенням строків виконання певних дій та їх виконавців;

– своєчасність – визначення і застосування саме тих профілактичних заходів впливу (у взаємодії з іншими суб'єктами, які проводять профілактичну і виховну роботу), що є ефективними в конкретний період;

– реальність – тобто включення до плану заходів, що мають бути обов'язково виконані. Це означає, що профілактичні заходи повинні плануватись з урахуванням наявних можливостей їх реалізації з боку соціальних суб'єктів, залучених до цієї роботи.

При плануванні застосування будь-якого профілактичного заходу, на думку С. Максименко, слід урахувати такі моменти: 1) на який цільовий контингент цей захід спрямований; 2) вікові, статеві та соціально-психологічні особливості його застосування; 3) дані про ефективність заходу; 4) наявність детальних психологічно обґрунтованих рекомендацій щодо застосування; 5) можливість модифікації заходу залежно від особливостей певного цільового контингенту [9, с. 3].

При плануванні профілактичних заходів необхідно уявляти соціальний портрет безпритульних неповнолітніх. Узагальнюючи результати досліджень цього явища, можна їх охарактеризувати таким чином. Це: діти підліткового віку, серед яких переважають хлопчики, дівчата перебувають у меншості; переважна більшість дітей колись ходили до школи, незначна частина – вкрай рідко (частіше пропускали заняття, ніж відвідували). Спостерігається невідповідність віку неповнолітніх їхньому рівню освіти (як мінімум на рік відстають від однолітків у навчанні). У середньому безпритульні одержали лише початковий рівень освіти. Сім'ї характеризуються наявністю девіантних моделей поведінки її членів. Більшість безпритульних дітей – це соціальні сироти, які мають батьків, до яких вони могли б повернутися. Але ці діти бігли з дому саме тому, що їх до цього змусила складна ситуація в родині. У когось із них немає батьків. В інших батьки втратили житло й самі є бездомними. Переважна частина дітей знаходиться у стані значної емоційної напруги, відчуває тривогу, джерелом яких чималою мірою є сім'я і стосунки в ній [10].

Отже, заходи профілактики безпритульності дітей, які проводить суспільство, повинні бути диференційовані за місцем і часом. Практично важливо знати, коли, на що, яким чином слід впливати і чи впливати взагалі.

Є такі відносини, стереотипи і зразки поведінки, які неможливо «підштовхнути» або змінити їх примусово, – вони не зникнуть до тих пір, доки не зміниться та чи інша частина соціального організму. Є і відносини, на які можливо і потрібно впливати вже зараз і найрішучішим чином, тому що для цього є усі умови.

Соціально-профілактична діяльність у широкому розумінні має на меті виявлення, усунення і нейтралізацію причин і умов, що викликають дитячу безпритульність. Зрозуміло, що ця діяльність може бути розвинута, перетворена в постійну функцію певних державних органів і громадських організацій лише тоді, коли для цього є необхідні умови. По-перше, повинні сформуватися досить виразні уявлення про природу цього явища, його причини. По-друге, для розвитку соціально-профілактичної діяльності необхідні відповідні матеріально-технічна й організаційна бази. Слід звернути увагу і на законотворчий процес, необхідність прийняття законів, спрямованих на захист прав і основоположних свобод людини та громадянина.

Соціально-профілактична діяльність має розвинуті організаційні форми. Насамперед існує загальна і спеціальна профілактика соціальних відхилень. Під загальносоціальним запобіганням розуміється комплекс соціально-політичних, економічних, правових, ідеологічних, організаційних заходів, спрямованих на розвиток господарства, підвищення матеріального рівня життя населення, культури і свідомості громадян.

Не можна переступити через історичні етапи розвитку суспільства, наприклад, штучно прискорити процеси подолання економічних і соціальних суперечностей або ж негайно змінити існуючий на сьогодні рівень свідомості людей. Тому поряд із довгостроковими, перспективними загальносоціальними заходами необхідні і профілактичні заходи більш вузького, конкретного характеру, що іменуються спеціальним запобіганням. Мова йде про такі заходи, що проводяться державними органами і громадськими організаціями саме для запобігання конкретним випадкам безпритульності.

Не розглядаючи спеціальні запобіжні заходи, відзначимо лише, що вони вельми різноманітні і класифікуються по-різному. Наприклад, заходи спеціального запобігання можуть бути поділені на правові, моральні, організаційні, технічні й ін. Якщо брати до уваги стадії (етапи) запобіжного впливу, то потрібно виділити заходи: контроль-наглядові; впливу на ситуації, що склались (виправлення несприятливих обставин); виховного впливу на особистість (індивідуальна профілактика) та ін. Дещо інакше ті ж заходи можна згрупувати таким чином: нейтралізуючі; компенсуючі; попереджуючі виникнення обставин, що сприяють соціальному відхиленню; ті, що усувають обставини; наступний контроль за проведеною профілактичною роботою та її результатами. Можна також виділити заходи профілактичного захисту і профілактичного впливу; групової й індивідуальної профілактики; самопрофілактики; виховні і примусові; регламентовані і не регламентовані законом.

Як і будь-яка діяльність, соціальна профілактика розвивається в сукупності суперечливих вимог і обмежених можливостей. З одного боку, бажано, щоб

соціальне запобігання було найбільш раннім, коли ще не цілком сформувалися передумови порушення соціальної норми; з другого ж боку, на ранніх стадіях формування девіантної поведінки (перекручування потреб, дефекти мотивації) далеко не завжди складаються підстави для профілактичного втручання і впливу. Конституційне право недоторканності особи покликане гарантувати від незаконного втручання в життя кожної людини, яка не вчинила ніяких дій, шкідливих для суспільства.

Звідси випливає, що реальне здійснення соціально-профілактичних заходів обмежене щонайменше в трьох аспектах. По-перше, воно обмежене часом одержання і змістом інформації про об'єкт профілактики: якщо дитина ще не перебуває на вулиці, то не можна судити про її зіпсованість і вживати профілактичних заходів. По-друге, воно обмежене фізичними (технічними), соціальними і психологічними можливостями з усунення причин і умов, що сприяють відхиленням від соціальних норм; наприклад, якщо підліток зростає в неблагополучній родині, то змінити поведінку всієї цієї сім'ї в більшості випадків досить важко або навіть практично неможливо. По-третє, воно обмежене правовими і моральними межами припустимого втручання в особисте життя; усі заходи впливу регламентовані законом. Потрібна гнучка нормативна політика, яка ураховувала б зміни у суспільному розвитку.

В умовах становлення і розвитку демократичної правової держави, побудови громадянського суспільства в Україні профілактика безпритульності – один з основних напрямів внутрішньої політики країни. Йдеться про вплив на процеси, що мають виняткове значення для майбутнього розвитку суспільства.

Підсумковим документом Спеціальної сесії в інтересах дітей Генеральної Асамблеї ООН «Світ, сприятливий для дітей», підписаним Кабінетом Міністрів України 10 травня 2002 р., визначено чотири пріоритетні напрями діяльності: пропагування здорового способу життя; забезпечення можливості здобувати високоякісну освіту; захист дітей від жорстокого поводження, насильства та експлуатації; боротьба з ВІЛ/СНІДом, а також передбачено глобальний план дій, орієнтований на розвиток і захист прав та інтересів підростаючого покоління, і завдання, які світова спільнота має виконувати для дітей та разом із дітьми [1].

Стратегічні напрями профілактики безпритульності спрямовані на активізацію усіх ланок громадянського суспільства, декриміналізацію культурних норм і свідомості значного прошарку громадян, вплив на мотивацію потенційних девіантів, зменшення факторів негативних соціальних відхилень, насамперед безпритульності.

Для поліпшення ситуації із безпритульними дітьми, яка нині існує у нашій державі, необхідно:

– виявлення на ранній стадії сімей, які неспроможні або не бажають виконувати виховні функції, та забезпечення захисту прав дітей, які виховуються в таких сім'ях;

– застосування ефективних форм соціальної підтримки дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах;

– створення єдиного електронного банку даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з наступним впровадженням системи їх обліку;

– запровадження ефективних форм і методів роботи з дітьми, які перебувають у закладах соціального захисту;

– завершення роботи з формування мережі закладів соціального захисту дітей та удосконалення їх діяльності;

– забезпечення підготовки та перепідготовки фахівців закладів соціального захисту дітей;

– удосконалення нормативно-правової бази;

– забезпечення налагодження співпраці місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування щодо соціально-правового захисту безпритульних дітей, їх соціалізації, реабілітації та адаптації в суспільстві;

– здійснення контролю за дотриманням культурно-розважальними закладами, ігровими залами, комп'ютерними клубами нормативно-правових актів щодо порядку відвідування їх дітьми, заборони продажу алкогольних напоїв, тютюнових виробів, розповсюдження наркотиків, пропаганди проституції, насилля, жорстокості;

– висвітлення в програмах телебачення питань про подолання дитячої безпритульності, привернення уваги населення до цієї соціальної проблеми, а також якнайширшого залучення громадськості до її розв'язання.

Виходячи з досвіду демократичних країн, способом подолання проблеми дитячої безпритульності може бути об'єднання всіх існуючих соціальних програм для безпритульних дітей та створення єдиного державного інституту, що буде опікуватись дітьми. Одним із варіантів вирішення цієї проблеми є запровадження спеціалізованого омбудсмена з прав дітей. Світовий досвід знає приклади їх діяльності у США, Російській Федерації (на регіональному та місцевому рівнях), Норвегії, Гватемалі, Перу, Канаді, Іспанії та ряді інших країн.

Необхідність існування такого спеціалізованого омбудсмена зумовлюється щонайменше трьома причинами: по-перше, діти в силу особливостей психічного і фізичного розвитку вимагають особливого підходу; по-друге, за відсутності життєвого досвіду і певною мірою залежного становища вони не завжди самостійно можуть захистити свої права і законні інтереси; по-третє,

благополуччя та нормальний розвиток дітей визначають майбутнє будь-якої країни. Дитячий омбудсмен покликаний домагатися не лише додержання законодавчо закріплених прав дітей, а й розширення і більш повного дотримання батьками своїх обов'язків перед дітьми [11, с. 7].

За сучасних умов вкрай необхідним є внесення відповідних коректив у чинну концепцію законотворення в галузі дитячої політики. Вона повинна передбачати проведення оперативних, науково обґрунтованих заходів, спрямованих на удосконалення форм та методів захисту дітей. Можливо, одним із таких спрямувань може стати робота із підготовки дитячозорієнтованих кадрів – дитячих юристів, суддів, прокурорів, співробітників поліції; педіатрів, дитячих психологів та психіатрів; соціальних працівників, зорієнтованих на проблему захисту дітей від усіх форм насильства, формуванню в них навичок та вмінь своєчасної комплексної допомоги нужденним дітям та їх батькам [12, с. 91].

Як уже зазначалося, корені проблеми безпритульності неповнолітніх виходять з інституту сім'ї, рівня морального і духовного розвитку батьків, культури народження і виховання дітей. Профілактика буде ефективною лише тоді, коли проблеми сім'ї, жінки, дитини стануть головними у державі та суспільстві. Потрібні сучасні програми допомоги сім'ї, материнству, дитинству, відповідна законодавча база. Основними напрямками державної політики у цій сфері є: «визначення правових засад соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю; розроблення та реалізація загальнодержавних, регіональних програм соціальної підтримки сімей, дітей та молоді, соціального становлення молоді та інших програм стосовно сімей, дітей та молоді; організація та здійснення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю, надання їм соціальних послуг; здійснення менеджменту у соціальній роботі із сім'ями, дітьми та молоддю; забезпечення дотримання мінімальних соціальних стандартів здійснення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю; створення сприятливих умов для функціонування і зміцнення сім'ї; сприяння відповідальному ставленню батьків до створення умов, необхідних для всебічного розвитку та виховання дітей; розвиток різних форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; утвердження здорового способу життя в сімейному, дитячому та молодіжному середовищі; здійснення соціально-профілактичної роботи, реабілітаційних заходів щодо відновлення соціальних функцій, психологічного і фізичного стану дітей та молоді, які зазнали жорстокості та насильства, залучалися до найгірших форм дитячої праці, соціальна підтримка ВІЛ-інфікованих дітей, молоді та членів їхніх сімей; інтеграція в суспільство дітей та молоді з функціональними обмеженнями; сприяння громадським організаціям, іншим об'єднанням грома-

дян, фізичним особам у реалізації ними власних соціально значущих ініціатив і проектів у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю в порядку, визначеному законодавством; розвиток та підтримка волонтерського руху у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю; здійснення кадрового, науково-методичного, фінансового, матеріально-технічного, інформаційного забезпечення соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю; встановлення та зміцнення зв'язків із соціальними службами за кордоном, інтеграція в міжнародну систему соціальної роботи» [13].

Як **висновок** відзначимо, що упродовж останніх років в Україні у сфері протидії дитячій безпритульності відбулась низка позитивних зрушень, зокрема прийнято комплекс нормативно-правових актів, що регулюють діяльність відповідних органів державної влади, розпочато реформу державних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Однак результати функціонування у країні діючого механізму протидії дитячій безпритульності, а також наявні інструменти вирішення проблем дітей зазначеної категорії не є достатньо ефективними.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року : Закон України // Відом. Верхов. Ради України. – 2009. – № 29. – Ст. 395.
2. Кравченко С. Громадська правова свідомість як необхідний елемент побудови громадянського суспільства в Україні / С. Кравченко // Право України. – 2009. – № 12. – С. 140–143.
3. Доля І. М. Подолання дитячої безпритульності: міжнародна та вітчизняна практика / І. М. Доля // Стратегічні пріоритети. – 2010. – № 1–2 (14–15). – С. 55–59.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2004. – 1440 с.
5. Про охорону дитинства : Закон України // Відом. Верхов. Ради України. – 2001. – № 30.
6. Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей : Закон України // Офіц. вісн. України. – 2005. – № 25.
7. Концепція Державної програми подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006–2010 роки // Офіц. вісн. України. – 2005. – № 49. – Ст. 3080.
8. Оржеховська В. М. Дитяча бездоглядність та безпритульність: історія, проблеми, пошуки / В. М. Оржеховська, В. Є. Виноградова-Бондаренко. – К., 2004; Гайдар Є. О. Соціальні наслідки безпритульності у контексті демографічної ситуації в Україні / Є. О. Гайдар // Вісн. Харк. Нац. ун-ту внутр. справ : зб. наук. праць. – 2005. – Вип. 31. – С. 89–94.
9. Максименко С. Д. Наркоманія: підходи до профілактики та подолання / С. Д. Максименко // Практ. психологія та соц. робота. – 2005. – № 10. – С. 1–3.

10. Болотова В. О. Безпритульні діти: соціальний портрет / В. О. Болотова, Т. Н. Чернецька // Вісн. Нац. ун-ту внутр. справ. – 2002. – Вип. 19. – С. 296–300; Гуренко М. М. Дитяча безпритульність та безнаглядність як форми порушення прав дитини / М. М. Гуренко // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юрид. науки». – 2007. – Т. 20 (59). – № 2. – С. 87–91; Лазаренко О. О. Безпритульні діти: як розв'язати «гордіїв вузол»? / О. О. Лазаренко // Постметодика. – 2009. – № 2 (86). – С. 44–46; Цибулько Л. Г. Шляхи подолання дитячої безпритульності в Україні / Л. Г. Цибулько // Вісн. ЛНУ ім. Тараса Шевченка. – 2011. – № 20 (231). – С. 153–158.
11. Гуйван Н. Правові аспекти дитячої безпритульності / Н. Гуйван // Вісн. Пенс. фонду України. – 2006. – № 6. – С. 6–7.
12. Гуренко М. М. Дитяча безпритульність та безнаглядність як форми порушення прав дитини / М. М. Гуренко // Учен. зап. Таврич. нац. ун-та ім. В. И. Вернадского. Серия «Юрид. науки». – 2007. – Т. 20 (59). – № 2. – С. 87–91.
13. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю, Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні. За станом на 25 лютого 2009 року : Закони України // Верховна Рада України : Офіц. вид. – К. : Парламент. вид-во, 2009. – 24 с.

ПРОБЛЕМЫ ПРОФИЛАКТИКИ БЕСПРИЗОРНОСТИ ДЕТЕЙ В УСЛОВИЯХ ПОСТРОЕНИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В УКРАИНЕ

Водник В. Д.

В статье раскрывается понятие «беспризорности»; анализируются причины, отрицательные последствия непризорности, современное состояние данной проблемы; делается вывод, что проблемы детской непризорности являются отражением политико-экономических и социально-культурных противоречий переходного этапа развития украинского общества; предлагаются пути ее профилактики в условиях построения гражданского общества в Украине.

Ключевые слова: *дети, права ребенка, непризорность, профилактика непризорности, семья, гражданское общество.*

PROBLEMS OF PREVENTION AGAINST STREET CHILDREN IN THE CONDITIONS OF BUILDING OF CIVIL SOCIETY IN UKRAINE

Vodnik V. D.

The article deals with the concept of «homelessness»; analyzes the causes, negative consequences of homelessness, the current state of the problem; It concludes that the

problem of homeless children are a reflection of the political, economic and socio-cultural prortivorechy transitional stage of development of the Ukrainian society; the ways of its prevention in building civil society in Ukraine.

Distribution of homelessness in our country makes it necessary to develop and implement effective programs to prevent and overcome this negative social phenomenon. One of the prerequisites is the study and consideration of the various causes and negative social consequences which leads the spread of homelessness.

The reasons for the emergence and spread of this phenomenon is multifaceted. They are complex, due to the system of legal and socio-political conditions of functioning of the state, the state of public morality, the position of the family institution in society.

All causes of homelessness in its concrete manifestation may be different, and sometimes opposite, and in different societies. By their nature, they are reduced to the subjective and objective contradictions of social development, which violate the interaction of the individual with the social environment, and lead to the behaviors of individuals (or activities of social groups), which are not coordinated with the existing regulatory system.

The conditions of formation and development of the democratic rule of law, building a civil society in Ukraine homelessness prevention – one of the main directions of the country's domestic policy. We are talking about the impact on the processes that are of paramount importance for the future development of society.

When planning the preventive measures necessary to represent the social portrait of unaccompanied minors.

Measures of prevention of social deviations, including homelessness, should cover the vital functions of the person in all major areas of society: economic, political and spiritual.

Key words: *children, children's rights, homelessness, homelessness prevention, family, civil society.*

